

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

De Vereniging van Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de Gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Vrienden van Sonsbeek ondersteunt Bezoekerscentrum Sonsbeek financieel met een bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar:

voor particulieren € 13,50, voor verenigingen € 35 en voor bedrijven € 50; Bankrekeningnummer: NL30 ABNA 0406 333 505 t.n.v. Vrienden van Sonsbeek. ANBI: de Vereniging is door de fiscus erkend als culturele 'Algemeen Nut Beogende Instelling', wat inhoudt dat donaties met de factor 1,25 voor de fiscale aftrek mogen worden vermenigvuldigd.

Bestuur Vereniging Vrienden van Sonsbeek:

Edzard Gelderman (voorzitter) tel. 443 14 57,
Luuk Broer (secretaris, Bulletin) tel. 442 49 56,
Niels Wildering (penningmeester) tel. 06-51829265,
Danielle Jansens (ledenwerving/-admin.) tel. 442 10 94,
Tjada v/d Eelaart-de Sitter (schouw/website) tel. 445 50 98,
Koos de Vos (educatie/Groenforum) tel. 363 49 71,
Gerard Nijhuis (parkgidsen) tel. 339 08 00.
Adviseurs: Joop Morsink (historie),
Jeroen Glissenaar (gemeentelijk parkbeheer),
Jeroen Voskuilen (Molenplaats/Bezoekerscentrum).

Ledenadministratie:

Vereniging Vrienden van Sonsbeek, per adres Molenplaats Sonsbeek,
Zijpendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem,
Email: info@parksonsbeek.nl .Website: www.parksonsbeek.nl

**MOLEN
PLAATS**
Sonsbeek · Arnhem

Molenplaats Sonsbeek is de nieuwe naam van Bezoekerscentrum Sonsbeek. Molenplaats wil parkbezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem door het organiseren van exposities, excursies en evenementen. Molenplaats geeft informatie over de Arnhemse parken en is een prima startpunt bij een bezoek van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem.
Website: www.molenplaatssonsbeek.nl

Bestuur Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek:

Leo van der Meer (voorzitter), Leon Tjakkes (penningmeester), Anne Marie van Lanen, Ton Jansen, Paul Baeten.

Uitzicht

Eerst ga je honderdveertig treden op
In duisternis, en langs een wenteltrap
Een tamelijk eentonige affaire

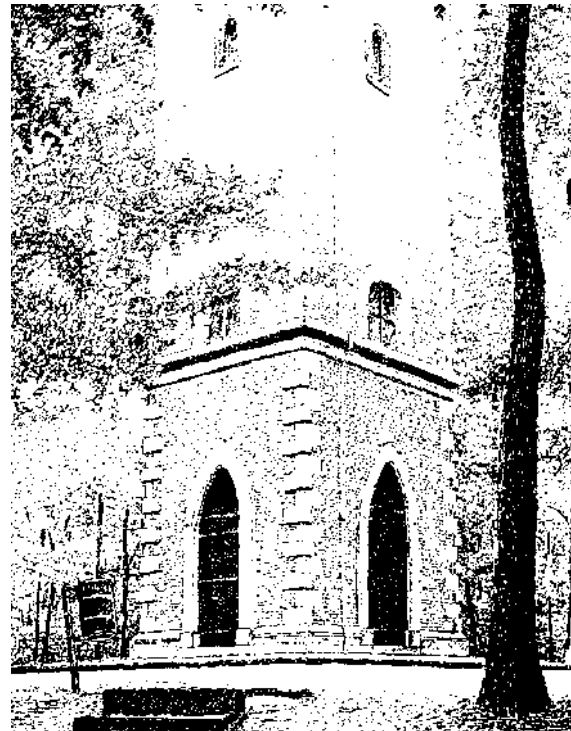
En dan: een luik; de allerlaatste stap
Er is ineens weer son en veel lumière
(Toevallig heb je prachtig zomerweer)

Niet mooi, maar wel heel hoog, die Belvédère
Je kijkt op heel wat aardrijkskunde neer
Verrukking komt tot stand en stijgt ten top

Kortom, genieten! Maar je moet voor straf
Daarna wel honderdveertig treden af

Drs. P (Heinz Polzer 1919-2015)

*Uit: Toenemend Feestgedruis, de beste gedichten
van Drs. P, samenstelling Cees van der Pluijm, 2004.
Hieronder: D. Caderius van Veen - Belvédère, 2002.*

*Voorpagina: zie artikel 'Sint Jansbeek terug in de binnenstad' - In de
Beekstraat is ruimte voor een breder profiel van de beek. Impressie Buro
Poelmans Reesink Landschapsarchitectuur Arnhem (2011)*

Over stuwwallen en droogdalen

In dit blad staan vaak artikelen over de geschiedenis van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Bijna altijd gaan ze over de cultuurhistorie. Dit artikel gaat over de natuurhistorie, en dan met name over de geologie en landschapsvorming van onze parken. We kijken nu eens naar de kale ondergrond en niet naar de stoffering van het landschap, naar de bekleding met bossen, vijvers, watervallen, grasvelden en bouwwerken die de mens heeft aangebracht.

De aardkundige vorm van het landschap van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem heeft een aantal opvallende kenmerken. Allereerst natuurlijk de grote hoogteverschillen over relatief korte afstanden (reliëf). Het bezoekerscentrum ligt op 18 meter hoogte, de voet van de Belvédère op 66 meter. Iedere wandelaar kent de steile paden, soms zijn er trappen nodig om de hoogteverschillen te overwinnen, zo steil zijn sommige hellingen. Sommige steile hellingen zijn overigens kunstmatig zoals de randen van Sportpark Alteveer (ontstaan door terrassering) en de flanken van de Ronde Weide (ontstaan door uitgraving). Een tweede opvallend kenmerk zijn de beekdalen. In Sonsbeek en aangrenzende parken hebben we het dan over het dalsysteem van de Sint Jansbeek dat bestaat uit het hoofddal van de Sint Jansbeek en een aantal zijdalen (o.a. Parkweg en Van Heemstralaan).

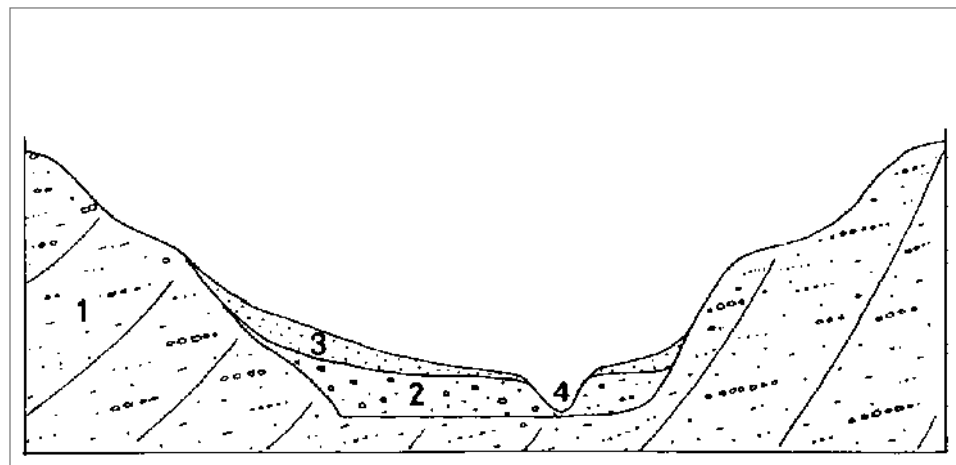
Voor wie heel goed kijkt ziet, zijn er nog twee opvallende kenmerken. Allereerst de asymmetrie van sommige dalen: de ene helling van het dal is steiler dan de andere (zie figuur 1). Als je vanuit de binnenstad langs de Sint Jansbeek omhoog loopt, is de helling aan de rechterkant (Sonsbeek) steiler dan die aan de linkerkant (Burgemeesterswijk). Hetzelfde geldt voor het zijdal van de Parkweg. De linkerkant (Zypendaal) waar de volkstuinen liggen, is zacht glooiend, terwijl de rechterkant (Sonsbeek) erg steil is, gerekend vanaf het laagste punt in het dal. Ook het dal van de Van Heemstralaan kent een steile en een glooiende kant, resp. aan de kant van de Burgemeesterswijk (Rembrandtlaan, Johannes Vermeerstraat, Frans Halsstraat) en de Gulden Bodem (Hobbemastraat, Paulus Potterstraat). Een vierde en laatste kenmerk zijn de plateaus. Sommige hoge delen zijn relatief vlak. De Hoogkamp en Alteveer liggen op zo'n plateau. Sommige vlakke hoge delen zijn echter kunstmatig afgevlakt zoals Sportpark Alteveer (terrassering).

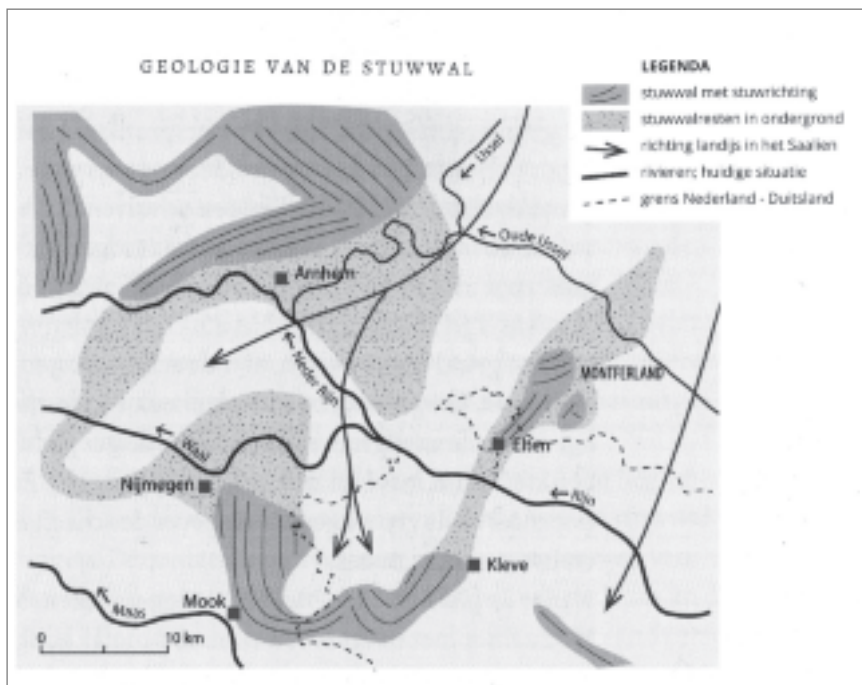
Stuwwallen

Dat de hoogteverschillen bij Arnhem ontstaan zijn door de ijstijden weten veel mensen wel, maar hoe dan precies? Er zijn vele tientallen ijstijden geweest, maar voor Nederland zijn alleen de laatste twee van belang. De voorlaatste en zwaarste ijstijd duurde van 300.000 tot 130.000 jaar geleden en heet saalien. De gemiddelde temperatuur in de warmste maand (juli) lag maar een paar graden boven nul. In die periode schoof het landijs vanuit Scandinavië langzaam naar het zuiden. Het bereikte uiteindelijk ook Nederland. Nederland ten noorden van de lijn Haarlem-Nijmegen raakte met ijs bedekt. Het ijsfront wisselde nogal eens; soms breidde het uit dan weer slonk het wat. Het ijs schoof niet over Nederland als een lang aaneengesloten front, maar in de vorm van ijslobben of gletsjertongen. Via de lagere delen, de rivierdalen, drongen ze het land binnen. Belangrijk om te beseffen is dat de zeespiegel toen tientallen meters lager lag dan tegenwoordig en de Rijn destijds door het huidige IJsseldal in noordelijke richting naar zee stroomde.

Figuur 1
Asymmetrisch dal zoals het hoofddal van de Sint Jansbeek en de zijdalen van de Parkweg en de Van Heemstralaan.

1. In de voorlaatste ijstijd stuwde landijs uit Scandinavië het zand en grind dat eerder door rivieren was afgezet, op tot stuwwallen. Het smeltwater sleet daarin dalen uit.
2. In de laatste ijstijd werden de dalen opgevuld met zand en grind van de stuwwallen.
3. In de laatste ijstijd zette de wind löss af.
4. Door de huidige beek uitgesleten geul

Figuur 2
De stuwwallen Arnhem - Nijmegen

Vanuit het noorden schoof één ruim 225 meter dikke gletsjertong, de Betuwe-ijslob, door het huidige IJsseldal naar het zuiden. Als een bulldozer stuwde deze aan de voorkant en aan de zijkanten de bevroren aardeschollen dakpansgewijs op. Zo ontstond er één aaneengesloten boog van stuwwallen die van Dieren via Arnhem, door de huidige Betuwe naar Nijmegen, Groesbeek, Kleef en Montferland liep (zie figuur 2). Wat we nu nog aan stuwwallen zien, zijn de hogere delen ervan. Doordat de zeespiegel na de laatste ijstijd tientallen meters steeg, raakten de dalen opgevuld met sediment van de rivieren en raakten de lagere delen van de stuwwallen bedekt. In de Betuwe en de Liemers liggen stuwwalresten begraven in de ondergrond.

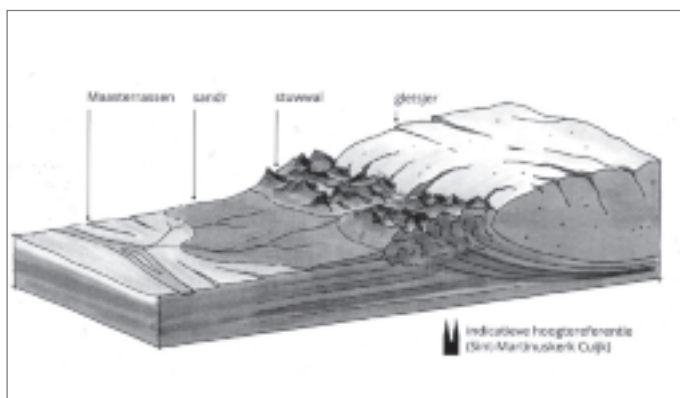
Beekdalen

Het smeltwater van de gletsjers sleet tijdens de korte zomers van de voorlaatste ijstijd diepe erosiegeulen uit in de stuwwallen. Het meegevoerde materiaal werd uitgespreid over een licht aflopende

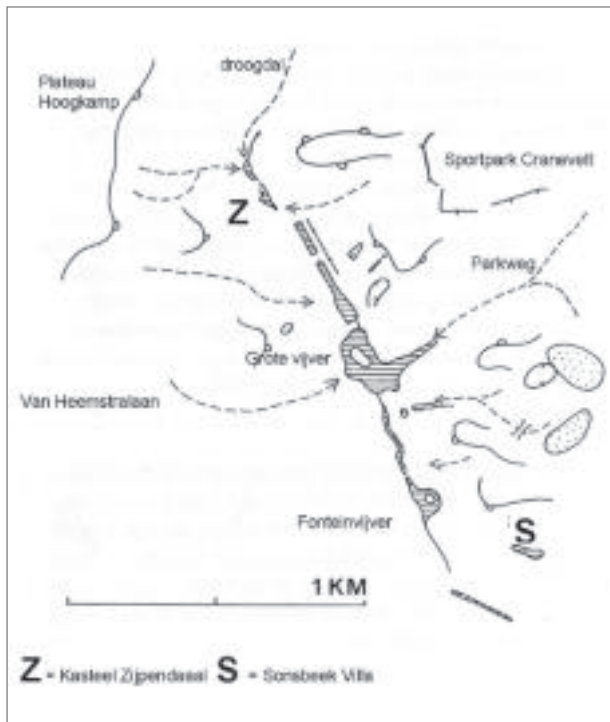
de spoelzandvlakte of spoelzandwaai. Daarvoor wordt wel het IJslanse begrip sandr gebruikt omdat het proces daar in volle gang is (zie figuur 3). Als je geologische processen wilt aanschouwen hier vroeger aan de gang waren, moet je in IJsland gaan kijken. Wolfheze, de Ginkelse Heide en de vliegvelden Deelen en Terlet liggen op zo'n spoelzandvlakte. In Betuwe en Liemers zijn ze later bedekt door latere afzettingen en liggen ze onder het oppervlak.

Na het saalien brak er een korte warme periode (interglaciaal) aan die van 130.000 tot 115.000 jaar geleden duurde. In de warmste maand lag het gemiddelde boven de 18 graden. Al het ijs smolt weg en de gletsjers trokken zich terug tot de hogere delen van Scandinavië. Daarna volgde er weer een nieuwe ijstijd, het weichselien. Die was minder koud dan het saalien, in de warmste maand bedroeg de temperatuur ca 8 graden Celsius. Daarom bereikte het ijs Nederland niet. Wel heerste er hier een koud toendraklimaat met ijzige winden die over kale, onbegroeide vlaktes raasden. De winters waren zo koud (tot -50 graden) en lang, dat de ondergrond toen permanent bevroren bleef zoals nu in Noord-Canada en Siberië. In de zomer ontdooide alleen de bovenste laag. Het regen- en smeltwater kon niet in de bevroren bodem wegzakken en moest over de oppervlakte afstromen. Dat water schuurde de dalen verder uit.

Figuur 3
Vorming van de stuwwal

Wanneer de bovenste laag van de bevroren ondergrond in de zomer ontdooide, kon de papperige bovenlaag van de helling over de bevroren ondergrond naar beneden glijden met snelheden van een paar centimeter tot een meter per jaar. Dat proces trad vooral op bij zuid- en oosthellingen. De noord- en westkant kregen meer zonnearmte en droogden sneller op. De zuid- en oostkant bleven langer in de schaduw liggen en verloren minder vocht door verdamping. Door dat proces vlakten de zuid- en oosthellingen af en werden ze minder steil. De smeltwaterbeekjes werden ook nog eens naar de zuid- en oosthelling gedrongen. Die werden daardoor ondergraven en nog steiler. Zo ontstonden de asymmetrische dalen langs Zijpendaalseweg, Parkweg en Van Heemstralaan.

Figuur 4
Reliëfkenmerken in Sonsbeek,
Zypendaal en Gulden Bodem

Droogdalen

De met zand en grind gevulde dalen vielen na de laatste ijstijd droog, want zonder de bevroren ondergrond kon het regen- en smeltwater er gemakkelijk in wegzakken. Daarom worden ze droogdalen genoemd. Later – na de Middeleeuwen – heeft de mens onder in enkele diepgelegen droogdalen sprengen uitgegraven (zie figuur 4). Het water dat op de Veluwe in de grond zakt en via ondergrondse waterlagen naar de Rijn stroomt, werd zo naar de oppervlakte gehaald. Zo kreeg de Sint Jansbeek meer water en konden er meer watermolens draaien.

Tijdens de laatste ijstijd toen ijzige winden over kale vlaktes raasden, bliezen deze veel zand weg van de hoge delen. Daardoor raakten deze enigszins afgeplat en ontstonden de plateaus. De grotere zanddeeltjes werd slechts over korte afstand getransporteerd, de lichtere lössdeeltjes gingen hoger de lucht in en konden verder meegenomen worden. De dekzanden en löss werden in de luwte van de hogere hellingen afgezet op westhellingen van noord-zuid-dalen.. De afzettingen versterkten de asymmetrie van de dalen. Beuken gedijen goed op löss. Waar beuken groeien zit vaak löss in de grond. Het natuurlandschap met zijn stuwwallen, (droog)dalen en beken raakte begroeid in de warmere periode na de laatste ijstijd, die 11.000 geleden ophield. In de Middeleeuwen nam de mens dit landschap in gebruik. In de lage natte delen langs de Sint Jansbeek lagen weidegronden, op de hogere delen akkers. Op de warme, op het zuiden gerichte hellingen werd zelfs lang tabak verbouwd. En de Sint Jansbeek met zijn watermolens die

meel, olie en papier produceerden, ontwikkelde zich tot het eerste industrieterrein van Arnhem. Daarvoor werd de beek wel flink verbouwd. Het landschap dat we nu zien is meer een cultuurlandschap. Slechts de ondergrond is echte natuur.

Henk Donkers

- Figuren 1,4 naar: H.A. Visscher, *Op geopad in de Arnhemse stadsparken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Nationaal Landschapkundig Museum en Documentatiecentrum, Dordrecht 2004.*
- Figuren 2,3 uit: H. Blaauw e.a., *Geopaden op de stuwwal, Uitgeverij Matrijs 2014.*

De Verdekte Weg, een droogdal in
Sonsbeek tussen de IJskelder en
Ronde Weide. Onder in dit droge
zijdal van de Sint Jansbeek is een
sprengkop uitgegraven.
- Foto Henk Donkers

Witte zwanen, grauwe ganzen

Met veel belangstelling volg ik de watervogels in het Sonsbeekpark. In de lente beginnen vader en moeder meerkoet eensgezind takken, stengels, stukken plastic en andere rommel aan te slepen, om er een hoog nest van te bouwen. Terwijl het vrouwtje daarop torent, jaagt het mannetje fanatiek brutale soortgenoten en andere gevaarlijke waterwezens weg. Opeens zijn de jongen er: kleine zwarte bolletjes met een toefje rood op het kopje. Elk ouderpaar heeft het druk met het grootbrengen van de hongerig piepende jongen.

Waar zouden de grauwe ganzen precies nestelen? Op het eiland kunnen ze onmogelijk allemaal een plekje vinden, lijkt me. Plotseling trippelen er overal kleine gele of grijze wezentjes tussen de ouders. Die beginnen fel te blazen als je in de buurt komt. Vaak beschermen verschillende ganzen-stellen gemeenschappelijk hun jongen. Die kunnen heel uiteenlopende leeftijden hebben. En ze groeien als kool!

Jonge nijlganzen zie je eigenlijk altijd wel. De kleintjes worden goed bewaakt door hun ouders. Deze zomer zag ik zelfs dat ze, net als de grauwe ganzen, grote groepen vormden. Bij de Grote Vijver scharrelden er begin augustus wel 60 tegelijk in het gras.

Verbeeld ik het me, of waren er dit jaar echt veel minder jonge eendjes? Slechts af en toe zag ik een moederend met een sliert kuikens in haar kielzog. Na een paar dagen was er helaas nog maar een enkel kleintje te bekennen. Maar vooral de zwanen fascineren me. Die probeer ik altijd nauwgezet te volgen. Er nestelt de laatste jaren een - vast? - stelletje op het eiland in de Grote Vijver. Ook in de afgelopen lente was het vrouwtje een witte, onbeweeglijke vlek tussen de struiken die langzaam groen werden, zodat je haar nauwelijks meer kon zien. Het mannetje zwom vaak ver weg, vlakbij de overkant. Dit jaar kwamen er zes jongen uit het ei. Vier zijn er snel na elkaar verdwenen. Maar het tweetal dat overgebleven is, doet het nog steeds goed. Eerst hield ik mijn hart vast, toen ik geen enkel grijs bolletje meer ontwaarde. Opeens zag ik twee kleine donzige kopjes tussen de grote witte vleugels van de moeder. Zwanenjongen groeien relatief langzaam. Het is mooi om te zien hoe de jongen zich ontwikkelen en hoe fel vader zwaan zijn gezin verdedigt.

Meestal blijft hij in de buurt. Maar soms is hij opvallend ver weg. Zijn territorium omvat immers de héle Grote Vijver. En je weet nooit zeker of er niet een gans met kwade bedoelingen rondzwemt die de familie wil belagen. Of, wat nog veel gevaarlijker is, een andere zwaan....

Woedend

Het was een kille zomerdag: bewolkt met af en toe een flinke bui. Maar ook in de regen is ons park de moeite waard. Vanuit Zypendaal liep ik in de richting van de Boerderij, rillend in mijn grijze regenjack. In de verte zag ik de buien wegtrekken. De zwanen zaten vlakbij me op de oever van de Grote Vijver. Moeder was haar veren aan het poetsen en ook de jongen waren druk in de weer met het verzorgen van hun - nog piepkleine - vleugeltjes. Waar was vader zwaan? Opeens zag ik hem zitten - ver weg, aan de overkant van de vijver. Naast me stond een vrouw in een opvallend mooie, hagelwitte mantel. Duidelijk geen regenjas. Ze pakte haar fototoestel uit haar tas. "Schattig hè?", zei ze terwijl ze haar camera op de zwaantjes richtte. Dat was het zeker. Plots kwam vader zwaan in beweging. En hoe! Hij spreidde zijn vleugels en vloog laag over het water naar ons toe. Vlak voor de witte vrouw streek hij neer; klapwiekend en woedend blazend liep hij recht op haar af. Ze deinsde achteruit - het terras op. Vader zwaan voegde zich nog narcissen bij zijn gezin. "Ik schrok me dood. Waarom doet hij dat? Ik heb toch niks verkeerd gedaan?" Ja waarom? "Het komt door die witte jas", zei ik na enig nadenken. "Hij denkt dat u een soortgenoot bent, en hij tolereert geen andere zwaan in zijn gebied."

En ik dan? Ik tel niet mee. Ik ben met mijn grijze jas maar een gans - een grauwe gans.

Clarien van Harten

Op zonnige dagen heeft Lorentz bezoek

Restauratie Lorentzmonument

Op een imposante plek in Arnhem onthulde de 22 jarige prinses Juliana op 9 september 1931 het Lorentzmonument dat in opdracht van het prestigieuze Nationaal Lorentz Comité werd ontworpen door beeldhouwer Oswald Wenckebach, bijgestaan door architect Jos Limburg. Een drie minuten durend nostalgisch filmpje van de onthulling - waarin twee keer het Wilhelmus klinkt - is op diverse plekken op internet te vinden. Dit rijksmonument is vanaf november 2015 een aantal maanden weg voor restauratie.

Op een sokkel van 1,7 m staat het 2,5 m hoge bronzen Lorentz standbeeld voor een muur met zes in reliëf uitgehakte andere beroemde natuurkundigen. Daarvoor ligt een eveneens natuurstenen bordes en een royale trap. Tijdens de expositie Sonsbeek 2008 is het monument door Hans van Houwelingen onder de titel 'Update' geactualiseerd met het toevoegen van de namen van 142 erkende natuurkundigen.

Midden jaren negentig zag het Lorentzmonument er na vijftig jaar verwaarloosd uit. Tien jaar geleden is er wat gerepareerd aan het bordes en de trap. Het bronzen standbeeld werd vier jaar geleden - naar tevredenheid - gerestaureerd. Na een zorgvuldige voorbereiding is nu het natuurstenen gedeelte aan de beurt. In november 2015 worden de sokkel en de muur van Franse kalksteen weggehaald en in een atelier geïmpregneerd met een kunststof zodat met name de kwetsbare reliëfs in de muur worden geconserveerd. Het bronzen beeld wordt tijdelijk opgeborgen. De trap en het bordes blijven liggen. De restauratie daarvan is uitgesteld omdat er voorshands geen geld voor is. Een grasrand opzij van het bordes en tussen trap en bordes wordt vervangen door een grindbak waarmee de oorspronkelijke opzet wordt hersteld. Over het geasfalteerde toegangspad moet nog een besluit vallen.

In april 2016 wordt het rijksmonument weer opgebouwd zodat Lorentz er volgend jaar, 85 jaar na de onthulling, tijdens de volgende Sonsbeekexpositie, weer wat mooier bij staat.

Luuk Broer

Koeien horen thuis op een landerij

Koeien in park Sonsbeek. We zijn er zo aan gewend dat we nauwelijks beseffen waar dat vandaan komt, een park met koeien. De dieren zien we al op de Grote Weide op een litho uit 1830 en op ansichten van voor de oorlog. De afgelopen jaren liepen de beesten ook wel eens buiten het weiland, maar dat is na het aanbrengen van schrikdraad en verlagen van de grond voor de hekken achter de rug. Koos de Vos, ooit hoofd van het Centrum voor Natuur- en Milieueducatie - het huidige Natuurcentrum - duikt in het nabije verleden.

Huis Sonsbeek met koeien in de weide en bedrijvigheid op de Bloemenbleek. Litho van Deguerrois, ca 1830, collectie Museum Arnhem

Er is voor Koos de Vos geen twijfel mogelijk: koeien horen thuis op een landerij. En dat is de weide van park Sonsbeek van oorsprong. Dus mag dat vee er wat hem betreft ook nooit meer weg. En hij is de enige niet die er zo over denkt. Autoriteiten, schrijvers van promotiefolders en brochures plus de makers van filmpjes over de stad zijn het daar unaniem mee eens: steevast wordt het park met zijn koeien genoemd als een icoon van Arnheems schoonheid en natuur in de stad.

Koos de Vos werd in 1972 het eerste hoofd van het gloednieuwe Centrum voor Natuur- en Milieueducatie. Dat volgde op het besluit van het gemeentebestuur dat er in Arnhem een plek moest zijn waar schoolkinderen door lessen en in de praktijk in aanraking konden komen met natuur en milieu. Daarvoor kwam er een accommodatie in park Angerenstein. En in dezelfde periode nam de gemeente de boerderij aan de Ruitenberglaan op Presikhaaf in eigen beheer na het afkopen van de erfpacht van de boer. Het educatief instituut groeide uit en er kwam nog een stadsboerderij bij op Kronenburg. Het onderdeel dat aanvankelijk gevestigd was in Angerenstein werd om te bezuinigen overgeheveld naar de boerderij aan de Ruitenberglaan.

Laatste particulier

Los van Presikhaaf en Kronenburg had de gemeente een contract lopen met een boer die in park Sonsbeek een boerenbedrijf runde. Het ging om Willem G. Janssen. Hij kreeg de beschikking over boerderij De Teerplaats, bij de splitsing van de Zijpendaalseweg en de Parkweg, plus landerijen in het park. Dat gebeurde al in 1962. Janssen stuurde zijn koeien Sonsbeek in, ging dagelijks de dieren melken en het gemaaid gras kon als hooi de wintervoedselvoorraad aanvullen. Janssen hield dat een jaar of dertig vol en begin jaren negentig werd het contract weer ontbonden. Daarmee verdwenen de koeien een paar jaar uit park Sonsbeek. Het duurde even tot er weer vee in het parkweiland liep. Aanvankelijk werd er op hoog niveau in het ambtenarenkorps zelfs nogal aan getwijfeld of het wel een verstandige stap zou zijn daar weer mee te beginnen. Het toenmalig hoofd van de Arnhemse gemeenteparken, George Borgman, zag het aanvankelijk niet zitten om ambtenaren met een boerenbedrijf op te zadelen. Koos de Vos: "Hij zei dat een ambtenaar van 8 tot 5 werkt en daarom niet voor vee kon zorgen. Daar moet je dag en nacht mee bezig zijn en zulke ambtenaren kende hij niet."

Vleeskoeien

Het eind van het liedje was dat Borgman zich toch liet overtuigen. In de eerste helft van de jaren negentig verschenen er opnieuw koeien in park Sonsbeek. Nu vleeskoeien omdat die minder bewerkelijk zijn dan hun soortgenoten die gemolken moeten worden. Evengoed zijn er nogal wat ambtenaren voor nodig om de boel draaiend te houden. Want de dieren moeten voortdurend water hebben plus voldoende gras, hun gezondheid moet regelmatig worden gecontroleerd, er worden kalfjes geboren en bij calamiteiten moet iemand bereikbaar zijn. Zoiets vraagt dus van een aantal ambtenaren ook avond-, weekend- en alarmdiensten.

Volgens Koos de Vos is het altijd de bedoeling geweest om de natuurcentra op Kronenburg en Presikhaaf een steentje bij te laten dragen aan het in stand houden van oude Hollandse koeienrassen. En omdat een aantal van die beesten jaarlijks op Sonsbeek worden geplaatst, zie je daar Lakenvelders met de typerende witte baan tussen rood of zwart en Blaarkoppen die een witte kop hebben met rode of zwarte vlekken rond de ogen.

De melkkoeien van boer Janssen van de Teerplaats in de Sonsbeekweide (nu: Moerasweide). Foto uit ca 1985

Oude rassen

Met name de Lakenvelder is een oud ras en volgens De Vos is het ook een echte landerijkoe. Het dier wordt in de geschiedschrijving al in de 12e eeuw genoemd. De Blaarkop stamt uit de late Middeleeuwen. Allebei zijn ze rustig en vriendelijk nieuwsgierig als er mensen in de buurt zijn. En dat komt ook goed van pas op de kinderboerderijen.

Inmiddels zijn we zo gewend aan koeien die gras verorberen in Sonsbeek dat we ze missen als de dieren niet in de wei lopen. Dat moment nadert. Na de zomer, in het late najaar gaan de beesten weer op stal in Presikhaaf en Kronenburg. En als het een beetje meezit, eten ze dan hooi van het gras van Sonsbeek.

Rob van Otterloo

De Jansbeek kreeg een zijrivier

Vanuit de poel in de Moerasweide, achter de Witte Watermolen, loopt het kwelwater door de weide naar de Jansbeek. Het spoor van het water is te zien aan een weelderige grasstrook en in de winter aan een langgerekte ijsplak. Enerzijds een mooie strook 'plasdras', anderzijds stak de ruige begroeiing erg af tegen het gras van de Grote Weide. Ook in de Schouwgroep die de gemeente adviseert over het beheer van de parken, waren de meningen verdeeld. Op verzoek van de parkbeheerders bedacht Waterschap Rijn&IJssel een plannetje om het kwelwater te reguleren door middel van een nieuwe beekloop. Maar voor het inhuren van een aannemer voor deze klus is natuurlijk geen budget beschikbaar bij de gemeente Arnhem. Dus gingen - bij stralend weer op donderdag 11 juni 2015 - zo'n 25 mensen van de afdeling Waterbeheer van het Waterschap aan het werk op hun personeelsdag (zie bijgaande foto). Met spaden en ander gereedschap groeven ze een meanderend beekje van de poel naar de Jansbeek. Hier en daar maakten ze een dammetje of een cascade van keien. Ook de bedding van de monding werd bekleed met keien. De dag werd besloten met een welverdiende barbecue. Het beekje (dat nog geen naam heeft) is nu niet goed zichtbaar door de begroeiing, maar de reigers en eenden weten het wel te vinden.

Gerard Herbers

Sint Jansbeek terug in de binnenstad

In 2011 heeft Buro Poelmans Reesink in nauwe samenwerking met de gemeente Arnhem, diverse belangengroepen, betrokken bewoners en het waterschap een studie uitgevoerd naar het bovengronds brengen van de Sint Jansbeek in de binnenstad van Arnhem.

De redactie heeft Paul Poelmans- van Buro Poelmans Reesink Landschapsarchitectuur Arnhem - gevraagd de achterliggende gedachten van het bovengronds brengen van de Jansbeek nog eens te beschrijven. Aanleiding is dat de gemeente Arnhem op korte termijn dit plan op drie plekken wil concretiseren: Gele Rijdersplein, Beekstraat/Catharinaplaats en Broerenstraat/Kerkplein. Dit najaar willen Vrienden van Sonsbeek en Molenplaats/Bezoekerscentrum aan het plan en de actualisering een bijeenkomst wijden.

De situatie van de molens aan de Sint Jansbeek in 1750-1770. Tekening: Joop Morsink (1987)

De Sint Jansbeek, de beek waaraan Arnhem is ontstaan, is vanaf de 18e eeuw geleidelijk aan uit het centrum verdwenen. Vanuit Park Sonsbeek kruiste de beek de stadsgracht en stroomde over het Gele Rijdersplein tot voorbij de Walburgiskerk. Op nog geen 200 meter van de rivier maakte de beek ter hoogte van de huidige Prinsenhof een bocht naar het westen en bereikte de Markt ter hoogte van het huidige Provinciehuis. Vandaar stroomde de beek in een vrijwel rechte lijn door het gebied dat nu Paradijsstraat, Transstraat en Langstraat heet en kwam uit in de buitengracht, Roermondsgracht genaamd. Deze gracht lag waar nu het Roermondsplein ligt.

De beek is aan het eind van de negentiende eeuw gedempt en om het centrum heen geleid. Dit had te maken met het verdwijnen van de watermolens uit de binnenstad, de hygiëne in de stad (de beek werd in de benedenstad namelijk een open riool), de nieuwe stadsuitbreiding en de aanleg van de singels. Het beekwater werd gebruikt bij de inrichting van de singels.

Op dit moment stroomt de Sint Jansbeek vanaf de De la Reystraat ondergronds. De beek stroomt in een buis onzichtbaar onder de spoordijk door, langs de Jansbinnensingel naar de Lauwersgracht. In de fontein in de Janssingel spuit het beekwater nog eventjes omhoog. Vanaf de Lauwersgracht wordt het water verpompt naar de Rijn. Anno 2011 herinneren alleen de straatnamen in het centrum, Bovenbeekstraat en Beekstraat, nog aan de oude loop van de beek.

Uitgangspunten en randvoorwaarden

Met het terugbrengen van de Sint Jansbeek in het centrum wordt beoogd dat:

- * de historische binding van Arnhem met de beek waaraan zij is ontstaan wordt hersteld.
- * Arnhem een kwaliteitsimpuls krijgt: de binnenstad wordt verlevendigd waardoor de aantrekkelijkheid van Arnhem als centrumstad, winkelstad en voor toerisme wordt vergroot.
- * de kwaliteit van de openbare ruimte in het centrum verbetert.

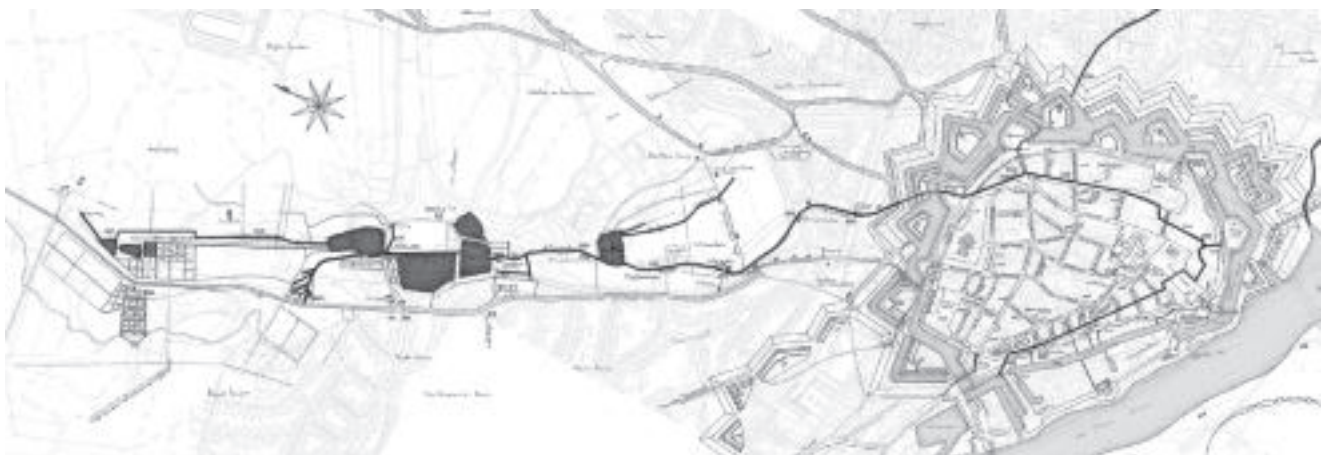
Het tracé van de historische Sint Jansbeek

** De beek in de historische stad*

Op de kaart vesting Aarnhem uit 1650 is goed te zien hoe de beek door de historische binnenstad heeft gelopen. Meestal aan één zijde van de weg grenzend aan de huizen, zo nu en dan naar de overzijde verspringend. Soms ook als scheiding tussen erf en weg, als scheiding van een tuin of dwars door de tuinen en langs achterzijden van woningen. De grote variatie in verschijningsvormen biedt inspiratie voor het terugbrengen van de beek in de huidige stad.

** Situatie 1750-1770*

Op de plattegrond die Joop Morsink in 1987 samenstelde van de historische beekloop is goed te zien hoe belangrijk de Sint Jansbeek was voor de stad. De beek vormt een belangrijke levensader die de stad voedt en verbindt met de rivier.

Huidige Sint Jansbeek in de De la Reijstraat (foto Paul Poelmans)

Waar vroeger in de Bovenbeekstraat De Binnenmolen zijn koren maalde, kan een waterbank komen. Impressie Buro Poelmans Reesink Landschapsarchitectuur (2011)

De plattegrond telt maar liefst 9 watermolens waarbij de 10e molen (de Hertogmolen) in de Beekstraat nog ontbreekt. De vijvers in deze prent zijn nog recht en hoekig. Ook de tuinen rondom kasteel Zypendaal hebben nog de oorspronkelijke formele inrichting

** De beek in het 19e eeuwse Sonsbeekpark*

Aan het begin van de negentiende eeuw ondergaat de Sint Jansbeek in het Sonsbeekpark een metamorfose en krijgen de vijvers hun nu zo kenmerkende ronde vormen in Engelse landschapsstijl. Deze kenmerkende vormgeving zorgt er voor dat de Jansbeek geen continue waterstroom meer is, maar verrassingen biedt per plek, gedaantewisselingen ondergaat en telkens verschilt van karakter. De rand van de beek is zeer gevarieerd, vaak loopt het gras door tot aan het water of vormt de metselsteen van aangrenzende bebouwing de rand met het water.

Ambitie

Hoe onderscheidt de beekloop van de Jansbeek zich van andere beken in de stad of beken in andere steden? Hoe maakt de Sint Jansbeek Arnhem uniek? Om die vraag te beantwoorden is de bestaande beekloop door het Sonsbeekpark onder de loep genomen met als doel de specifieke kenmerken van de beek in te zetten bij de vormgeving van het nieuwe tracé in de binnenstad. Er zijn vier aspecten die opvallen:

1. Inbedding in de omgeving

De beek verbindt twee landschappen; zij ontspringt op de Veluwe en mondt uit in het rivierlandschap. De beek passeert grofweg vijf verschillende stadsdelen. Het 19e eeuwse park, de 19e eeuwse stad, de middeleeuwse stad en de zuidelijke Binnenstad

Zoals de beek zich aanpast aan de ruimtelijke condities van het Sonsbeekpark zo kan de beek zich ook voegen naar de ruimte van de binnenstad. Uitgangspunt is steeds dat het beekprofiel wordt afgestemd op de totale maat van de straat, het groen en de bebouwing rondom.

2. De molens

Het stuwven van het water is zeer kenmerkend voor de Sint Jansbeek. De plekken van de 10 (voormalige) watermolens zijn in het beekdal voor het grootste deel nog zeer specifiek aanwezig. Veelal zijn de molens vervangen door watervallen en zijn de dijken om het water te stuwven op

geraffineerde wijze in het landschap opgenomen. De wisseling in beleving per plek wordt voor het overgrote deel bepaald door de stuwven in de beek.

3. Waterobjecten

Het tonen van het water is steeds anders: als spiegelvijver, als stroomversnelling, als klaterende waterval of als een film van water. De beleving van het water is gevarieerd en biedt tal van aanknopingspunten.

4. Bouwkundige elementen (natuurdetails)

De natuurlijke vormgeving van de detaillering van de beek, zoals te zien is bij hekwerken, keerwanden, stuwven, bruggen etc. beleeft zijn hoogtepunt op de plek waar park en stad elkaar ontmoeten in de De la Reijstraat. De detaillering spreekt sterk tot de verbeelding met bloemmotieven, zwanen en vooral veel gebogen lijnen. Deze vormgeving kan een vertaalslag krijgen naar de detaillering van nieuwe randelementen, landhoofden en bruggen in de binnenstad.

Al deze aspecten bieden inspiratie voor de vormgeving van het nieuwe tracé in de binnenstad.

De bijgevoegde impressie geeft een indruk van een mogelijk toekomstig straatbeeld.

Paul Poelmans

De Moerasweide

Mijn favoriete plek in Sonsbeek is de Moerasweide, ook wel de Natte of Zompweide genoemd. Je kijkt erop als je met de rug naar het nieuwe molenrad van de Begijnenmolen staat. Als ik als gids met een groep wandel, maak ik de mensen altijd attent op al die prachtige kleuren. Het lijkt op het kleurenpalet van Van Gogh. Ik was onlangs naar de tentoonstelling 'Van Gogh & Co' in het Kröller-Müller en stuitte daar op het schilderij 'Grasgrond', dat me deed denken aan de Moerasweide. Het voorjaar is voor de Weide de mooiste tijd. Alle schakeringen groen, overgaand via geel naar roze met als achtergrond de donkere eikenbomen. Je zult maar aan de Zijpendaal-seweg wonen met zo'n voortuin! Jaren geleden vertelde parkbeheerder Jeroen Glissenaar dat men van plan was de Moerasweide aan de natuur over te laten; er zou één of twee maal per jaar gemaaid worden met een speciale grasmaaier. Een paar jaar later zei hij heel enthousiast: "De gele ratelaar bloeit." (foto, Gerard Herbers, 2009). Hoewel het voorjaar voor mij favoriet is, bloeien er in de zomer veel meer bloemen en grassen, bijvoorbeeld de lisdodden met de sigaren, zoals we die wel noemen. Tot besluit een variatie op een brief van Vincent aan zijn broer: "Blijf maar altijd veel wandelen en veel van de natuur houden, want dat is de ware manier om de natuur als schilder te begrijpen".

Lies Simon-Lezer

Mijn plekje in het park - Hebt u ook zo'n plek in de parken? Stuur ons uw tekst van maximaal 220 woorden. De redactie kiest wat geplaatst wordt.

Colofon

Het Bulletin VVS is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en van het Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het Bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054. Oplage 800 stuks.

Redactie:

Gerard Herbers
Rob van Otterloo
Luuk Broer (eindredacteur)

Vormgeving en druk:

Coers & Roest
ontwerpers bno | drukkers
Arnhem

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum Sonsbeek,
Zypendaalseweg 24a,
6814 CL Arnhem
email: info@parksonsbeek.nl

Het Winternummer van Bulletin VVS verschijnt omstreeks 21 december. Vorige nummers vindt u op de website www.parksonsbeek.nl onder > Nieuws.

Reden retourzending:

Postcode:

Naam:

Het correcte adres is:

6814 CL Arnhem.

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a,

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

Retour afzender/adreswijziging

VERENIGING

VAN
SONSBEEK